

IZLOŽBA „NEPOZNATI KLIMT – LJUBAV, SMRT, EKSTAZA”

DEBORAH PUSTIŠEK ANTIĆ □ Muzej grada Rijeke, Rijeka

Od ideje do realizacije

Ideja o izložbi nastala je 2015., kada su započele i pripreme, a nakon proglašenja Rijeke *Europskom prijestolnicom kulture 2020.* smatrali smo da će se tema o poznatom umjetniku koji je u mladosti realizirao vrlo uspješnu narudžbu za riječko kazalište izvrsno uklopiti u predstavljanje lokalne likovnoumjetničke baštine u europskom kontekstu.

Riječ je o ukupno devet slika što su ih Gustav Klimt, njegov mlađi brat Ernst Klimt i kolega Franz Matsch naslikali 1885. zahvaljujući bečkom arhitektonskom birou Fellner&Helmer, od kojega su dobili narudžbu. Da nije riječ o uljima na platnu, kako se najčešće mislilo, ustanovljeno je istraživanjima provedenim uoči izložbe. Konzervatorsko-restauratorskim analizama pokazalo se da je zapravo riječ o temperama koje su na svodu i u prosceniju kazališta odolijevale zubu vremena pune 133 godine, kraseći ga i čineći ga jedinom kazališnom kućom u Hrvatskoj s očuvanom izvornom dekoracijom interijera iz vremena njegova otvorenja.¹

Ponukani činjenicom da je riječ o ranom opusu slavnog umjetnika koji je zaista ostao nepoznat ne samo širokoj publici već i velikom dijelu stručne javnosti, krenuli smo u realizaciju izložbe s ciljem isticanja važnosti profesionalnih početaka slikarova razvoja i napretka, kao i značenja spomenute ostavštine za hrvatsku umjetničku baštinu.

Izložba se prema prvotnom planu trebala održati u starom sjedištu Muzeja grada Rijeke, nagrađivanome arhitektonskom rješenju Nevena Šegvića iz 1976., koje u gradu na Rječini postaje sve poznatije pod imenom Kockica. S obzirom na 60-ak djela, koliko je bilo predviđeno dopremiti iz Beča, Linza, Bukurešta i Peleša, postav je planiran na trima etažama muzejske zgrade. Većinom je riječ o crtežima, ali i o slikama na platnu poput friza s alegorijama kazališne umjetnosti što ga je Gustav Klimt naslikao kao dekoraciju dvorca rumunjske kraljevske obitelji, otprilike u isto vrijeme kada je radio i za Rijeku.

Idejno rješenje scenografije izložbe potpisuje Klaudio Cetina, profesor na Nuova Accademia di Belle Arti u Milanu, koji je pri razradi ideje ponajviše bio vođen izgle-



dom i ugođajem kazališnog ambijenta kojemu su slike izvorno pripadale. Na prvoj etaži izložbenog prostora zamišljeno je pet manjih loža s temama koje bi posjetitelji uvele u povijesno-umjetnički kontekst. U nastavku izložbe, na drugoj etaži, nalazila bi se sva posuđena djela iz drugih muzeja, galerija i zbirki, s fokusom na devet riječkih slika koje su trebale biti montirane na strop iznad sporo rotirajućeg podesta s kojega bi posjetitelji u poluležećem položaju promatrali slike, dok bi treći kat Muzeja bio rezerviran za multimedijske sadržaje.

Neprilike koje je donijela pandemija preko noći su dovele do golemog preokreta pa je neko vrijeme bilo upitno hoće li izložbe uopće biti. Naposljetku je termin otvorenja odgođen do potkraj travnja 2021., prije službenog zatvaranja programa *Rijeka – europska prijestolnica kulture.*

Novonastale prilike nisu uzrokovale samo promjenu datuma već i kompletan premještaj izložbe na drugu lokaciju. Odlučeno je da se ona postavi na drugom katu

sl.1. Izložba *Nepoznati Klimt – ljubav, smrt, ekstaza*, otvorena 20. travnja 2021. u Muzeju grada Rijeke; foto Milan Đekić

sl.2. Interaktivne projekcije s prikazom Klimtovih crteža putem kojih su posjetitelji mogli iskusiti „nepojmljivu lakoću” (Hans Tietze) kojom je umjetnik vodio liniju; foto Milan Đekić

1 Irena Kraševac, „Bečke slike u riječkom kazalištu i njihovo značenje u kontekstu oprema ostalih kazališnih zgrada u Hrvatskoj”, u: *Nepoznati Klimt – ljubav, smrt, ekstaza* (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2021.), 139.



impozantne barokne Palače šećera u kojoj je Muzej u to vrijeme upravo postavljao izložbu o povijesti grada i okolice, prvi stalni postav od osnutka Muzeja grada Rijeke. S obzirom na to da drugog rješenja nije bilo, dio spomenutog postava morao je privremeno biti uklonjen za potrebe Klimtove izložbe. Riječ je o prostoru velike Svečane dvorane, najveće i najraskošnije u cijeloj Palači, te o četirima prostorijama istočnog krila do kojih vodi dugačak hodnik, koji je također iskorišten kao prostor za izlaganje.

Izložba počinje multimedijским sadržajem smještenim unutar svojevrstnog boksa za tu prigodu podignutoga unutar velike Svečane dvorane, u kojemu se projekcijama prikazuju tri Klimtova crteža iz Grafičkog kabineta Akademije lijepih umjetnosti u Beču. Aktiviraju ih sami posjetitelji, a nakon što se postupno iscrtavanje privede kraju, posjetitelj ima mogućnost iskušati se u crtanju prema vlastitom izboru. Ciljevi koji su se time željeli postići jesu isticanje „nepojmljive lakoće“² kojom je Klimt vodio liniju strastveno iscrtavajući stotine crteža te otkrivanje slikarova crtačkog opusa kao slabo poznatoga širokoj javnosti. Nisu samo slike iz rane faze pale u sjenu pred onima iz vremena slikarove profesionalne zrelosti već su i njegovi crteži nepravredno zapostavljeni. Svatko tko je čuo za Gustava Klimta zna za njegov slavni *Po-ljubac* ili *Ženu u zlatnom* kao najpoznatija ostvarenja iz opusa koji obuhvaća samo oko 250 djela na platnu, iako je Klimt izradio znatno više radova na papiru u olovci i/ili kredi, čiji točan broj nije ni poznat.

Za tri riječke slike slikar je pomno studirao položaje tijela i nabore draperija prikazanih likova, što smo na izložbi



sl.3. Gustav Klimt, Studija za Juditu II/ Salomu, oko 1908., Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste Wien; foto Milan Đekić

sl.4. Nebesko plavetnilo s anđelima, amorima i puttima sa slika braće Klimt i Matscha; foto Milan Đekić

također predočili putem kratkih videa postavljenih u neposrednoj blizini slika kako bi ih publika mogla lakše usporediti. Same slike izložene su pak u grupama po tri, tako da svakom autoru pripada po jedna prostorija obložena crnom tkaninom na kojoj se slike doimaju kao „uvučene“ u skroviti kazališni ambijent prizivajući mističnu atmosferu nakon odigranih predstava i odlaska publike, kada prostorom zavlada tišina u kojoj devet kolorističkih medaljona impozantnih dimenzija suvereno dominira prostorom.

Poštujući izvornu namjenu i smještaj slika na svodu i u prosceniju kazališta, dizajnerski je pristup podrazumijevao primjenu onih elemenata koji sugeriraju upravo njihov izvorni smještaj. Inspiracija je crpljena i iz samih djela odnosno iz zaobljenih, fluidnih i mekanih formi te lebdećih likova koji će poslije postati prepoznatljiv Klimtov znak, a svoje začetke imaju upravo u Rijeci i u liku Genija s lutnjom, prikazanom kako se nadvija nad sv. Cecilijom i šapuće joj note koje ona pretače u glazbu svirajući na monumentalnim orguljama. Upravo studija toga Genija, u varijanti bez odjeće, pripada među prve Klimtove ženske aktove u lebdećem položaju.

Klimt u Rijeci

Braća Klimt i Franz Matsch polazili su istu školu Umjetničkoga obrta u Beču te su u to vrijeme osnovali udruženje Künstler-Compagnie. Prve poslove dobivali su uglavnom zahvaljujući profesorima koji su u njih opravdano polagali velike nade. Smatra se da su s arhitektonskim atelijerom Ferdinanda Fellnera i Hermana Helmera počeli

² Hans Tietze, „Gustav Klimts Persönlichkeit. Nach Mitteilung seiner Freunde“, u: *Die Bildenden Künste. Wiener Monatshefte* 2, sv. 1-2 (1919), 9.

sl.5. Ernst Klimt, Alegorija kazališne umjetnosti (lijevo) i Genij s košarom cvijeća (desno), Beč, 1885., tukalna tempera na platnu, HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka; foto Milan Đekić



suradivati 1880., pri uređenju palače Sturany u Beču, a suradnja se nastavila narudžbom za izradu dekoracija u gradskom kazalištu u Liberecu (Reichenbergu). Od ostalih kazališnih narudžaba uslijedila je izrada slika za mali teatar u sklopu dvorca u rumunjskom Pelešu i, ubrzo nakon toga, za riječki Teatro Comunale, a naposljetku i za Gradsko kazalište u Karlovym Varyma. Posljednje kazališno zdanje koje su украсili svojim djelima, iznimno zidnim oslicima a ne slikama na platnu, bio je Burgtheater, kojim su zaokružili opus alegorijskih kazališnih slika. Upravo se ta bečka ostvarenja smatraju vrhuncem njihova ranog stvaralaštva. Međutim, riječke slike treba sagledati kao djela nastala na polovici njihova profesionalnoga razvojnog puta, koja već svjedoče o trima individualnim rukopisima trojice samosvjesnih slikara, od kojih će se Gustav Klimt uskoro premetnuti u pokretača nove epohe u povijesti umjetnosti.

U realizaciju izložbe, osim kolega iz Hrvatske, uključili su se i stručnjaci iz Austrije (Beč, Linz) i Rumunjske (Bukurešt, Peleš). Jedan od glavnih rezultata te suradnje većeg broja stručnjaka jest rješavanje pitanja atribucije dvaju nepotpisanih platna. Riječke su slike prve slike braće Klimt i Matscha u javnom prostoru na koje su umjetnici stavili svoje potpise. Gustav Klimt i Franz Matsch potpisali su svaki po tri alegorije za svod iznad gledališta, dok se signatura mlađega Klimta nalazi na desnoj polovici *Alegorije kazališne umjetnosti*, namijenjene prosceniju. Međutim cjelokupan riječki opus čine još dvije slike manjeg formata, *Genij s trubljom* i *Genij s košarom cvijeća*, predviđene za okvire iznad najviših bočnih loža, koje nisu signirane te su sve do sada različito atribuirane, katkad kao Gustavov, a katkad kao Ernstov rad. Utvrđivanje o čijoj je ruci riječ dodatno je otežavala neujednačenost kada su u pitanju i studije za te iste slike. Bečka Galerija Belvedere u svom fundusu čuva

koloriranu studiju za *Genija s trubljom*, dok se ona za *Genija s košarom cvijeća* nalazi u Pokrajinskome muzeju Gornje Austrije (Oberösterreichisches Landesmuseum) u Linzu. Prva je pripisana Ernstu Klimtu, a za drugu se prvotno smatralo da je rad starijega brata, Gustava, koji se smatra i autorom crteža dječaka nalik na onoga u pratnji *Genija s trubljom* na istoimenoj slici. Bliskom suradnjom kolega iz obaju muzeja, kao i zalaganjem vanjskih suradnika, ustanovljeno je kako na tim najmanjim od devet riječkih platna, kao i na pripremnim studijama u boji, treba ponajprije iščitati Ernstov rukopis, čime dolazimo do zaključka kako je svaki od trojice umjetnika naslikao po tri alegorije.

Suradnja s kolegama iz Beča, stručnjacima za Klimtov opus, dovela je i do ustanovljenja trinaest crteža u olovci i/ili kredi koji su služili kao priprema za riječke slike na kojima je slikar pretežito studirao položaje tijela i draperiju prikazanih likova, a danas su dio više fundusa i zbirki. Tako Gustav pomno uvježbava izvedbu Euridikina lika, poglavito donjeg dijela tijela oslonjenoga na desni bok, oblikujući senzualnu liniju leđa i bokova na kojima počiva fokus slike (*Orfej i Euridika; Alegorija poezije*). Za tu je kompoziciju sačuvana i kolorirana studija koja se stjecajem okolnosti našla u kolekciji Nacionalnog muzeja lijepih umjetnosti u dalekom Bukureštu.

Na dvama sačuvanim crtežima Gustav se bavio i studiranjem haljine odnosno plašta sv. Cecilije za istoimenu sliku, a posebnu je pozornost pridao i oblikovanju prstiju *Genija glazbe* (lutnjistice) u njezinoj pratnji (*Sv. Cecilija; Alegorija instrumentalne glazbe*). Jedan od osobito dojmljivih pripremnih crteža jest i onaj s izražajnom mimikom Kleopatrina lica prikazanoga u trenutku najvećeg očajaja, koji u prizor unosi izrazitu dramatičnost (*Marko Antonije i Kleopatra; Alegorija opere seria*).



Od restauracije do izložbe

Restauratorsko-konzervatorska istraživanja započela su demontažom slika u kolovozu 2018., kada je iznad gledališta postavljena skela visoka oko 18 metara. Za restauratore je slijedio vrlo stresan dio posla koji je podrazumijevao vađenje svih devet slika iz ukrasnih okvira, a cijeli je postupak dodatno otežavalo uobičajeno, ali vrlo neugodno ljuljanje skele, kao i visoka temperatura koja se pod svodom kazališta uglavnom nije spuštala ispod 35 °C. Restauratorski tim sastavljen od vrsnih stručnjaka iz Rijeke i Zagreba, djelatnika Hrvatskoga re-

stauratorskog zavoda, očekivao je da su slike čavličima pričvršćene za podlogu, ali je svojevrsno iznenađenje bila činjenica da je sedam slika bilo i zalijepljeno za zid. Platna su nakon demontaže dopremljena u restauratorske radionice za štafelajno slikarstvo u Rijeci (šest slika Gustava Klimta i Franza Matscha za ovalne okvire na svodu) i u Zagrebu (tri slike Ernsta Klimta za proscenij i proscenijske lože). Zahvatima koji su uslijedili uklonjene su nataložene nečistoće te oštećenja nastala zakućavanjem slika za podlogu, a sanirana su i mjesta na proscenijskim slikama oštećena prodorom vode s krova.

sl.6. Franz Matsch, Alegorija komične opere (lijevo) i Alegorija ljubavne poezije (desno), Beč, 1885., tutkalna tempera na platnu, HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka; foto Milan Đekić

sl.7. Gustav Klimt, Sv. Cecilija (lijevo) i Marko Antonije i Kleopatra (desno), Beč, 1885., tutkalna tempera na platnu, HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka; foto Milan Đekić

sl.8. Gustav Klimt, Marko Antonije i Kleopatra, Beč, 1885., tutkalna tempera na platnu, HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka; foto Milan Đekić

sl.9. Pri oblikovanju dizajna postava dizajner Claudio Cetina vodio se izgledom i atmosferom kazališnoga ambijenta. U dijelu postava inspiriranim kazališnim backstageom prikazani su drugi rani radovi trojice udruženih umjetnika. Foto Milan Đekić

sl.10. Mladi Gustav Klimt dvije godine nakon dovršenja riječke narudžbe. Foto Milan Đekić

3 Ana Rušin Bulić i Slobodan Radić, „Konzervatorsko-restauratorski radovi na slikama Gustava i Ernsta Klimta te Franza Matscha”, u *Nepoznati Klimt – ljubav, smrt, ekstaza* (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2021.), 156-163.

4 „Teatro Comunale”, u: *La Bilancia*, br. 69, 27. ožujka 1885.

5 „Inaugurazione del Teatro Comunale”, u: *La Bilancia*, br. 224, 5. listopada 1885.

6 U domaćoj stručnoj literaturi imena trojice umjetnika u kontekstu riječkog kazališta pojavljuju se 1981. u tekstu povjesničarke umjetnosti Radmile Matejčić „Povijest gradnje Općinskoga kazališta u Rijeci”, u: *Narodno kazalište Ivan Zajc*, Rijeka, 13-23, i potom u: *Kako čitati grad, Rijeka jučer, danas*, Izdavački centar Rijeka, 231., iz 1988. iste autorice. Riječ je, međutim, o tek usputnom navođenju slika i njihovih autora u sklopu pregleda povijesnih okolnosti gradnje. Riječki povjesničar umjetnosti Igor Žic također je jedan od prvih domaćih autora koji je u svojim radovima pisao o djelima trojice bečkih umjetnika u riječkom kazalištu („Klimtov povratak Rijeci”, u: *Mediterran, Tjedni kulturni prilog Novog lista*, god. III., br. 61, 3. ožujka 1996., 7; „Slike Gustava Klimta, Ernsta Klimta i Franza Matscha u HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci”, u: *Rival*, br. 1, god. IX., Rijeka, 1996., 61-69; „Rijeka recognizes Gustav Klimt / Zaboravljene slike Gustava Klimta”, u: *Welcome to Rijeka – Opatija*, br. I, 2001./2002., Rimedia d.o.o., Rijeka, 6-16; „Monarhijska Rijeka krajem XIX. i početkom XX. stoljeća”, u: *Sušačka revija*, br. 77, Rijeka, XX/2012., 114-123, 117-118; „Zaboravljeni Klimt u Rijeci”, u: *Vijenac*, XX., 482-483, 6. rujna 2012., 21). Godine 2012. i zatim 2013. zagrebačka povjesničarka umjetnosti Irena Kraševac ponudila je preciznu analizu Klimtovih, a zatim i Matschovih slika u Rijeci. U radu „Alegorijske slike Gustava Klimta u riječkom kazalištu”, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 36/2012 (153-168)*, Zagreb, autorica donosi iscrpnu ikonografsku i stilsku analizu te kontekstualizaciju unutar slikarova ranog opusa. U sljedećem radu – „Alegorijske slike Franza Matscha u riječkom kazalištu”, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 37/2013 (159-166)*, Zagreb, 2013., osim ikonografske i stilske analize, provedena je i komparativna analiza s obzirom na slike Gustava Klimta.

7 Vatroslav Cihlar, „Pred otvaranjem Narodnog kazališta Rijeke. Od skromne drvenjare do narodne opere”, *Riječki list*, Rijeka, 1946., 5.

To nisu bili prvi konzervatorsko-restauratorski radovi na slikama jer su one već bile restaurirane tijekom cjelokupne obnove Kazališta 1978. godine.

Površine šest svodnih slika bile su pokrivene izrazito debelim tamnim slojem čestica atmosferske prašine izgorjelih na reflektorima za osvjetljavanje pozornice, a retušij kojima su rekonstruirana oštećenja tijekom prve obnove također su potamnili. Nataložena je nečistoća uklonjena uz pomoć spužvica i gumica, tehnikom koja se primjenjuje pri restauriranju radova na papiru jer su analize pokazale da kao vezivo nije upotrijebljeno ulje nego posno vezivo te da nema ni završnog laka. Diskolorirani su retušij uklanjani malim količinama organskog otapala uz pomoć mikroskopa, a slabo topljivi retušij nisu se uklanjali u cijelosti. Novi retušij izvedeni su gvašem i potom lazurnim bojama radi usklađivanja s izgledom površine okolnoga originalnog slikanog sloja.³

Budućnost slika

Najstariji napis u kojemu se kao autori devet riječkih slika poimence navode Gustav i Ernst Klimt te Franz Matsch datira od 27. kolovoza 1885., kada su bečke novine izvjestile o izlaganju slika u Austrijskome muzeju za umjetnost i industriju, a tu je vijest prenijela *La Bilancia*⁴. Bila je to prva prilika da publika pogleda djela izbliza, a ponovila se tek 136 godina poslije izlaganjem slika u Muzeju grada Rijeke.

Zanimljivo je da već 5. listopada 1885., samo dva dana nakon otvorenja kazališta u Rijeci, te iste riječke novine spominju samo šest svodnih slika, a kao autora navode isključivo Franza Matscha.⁵ Gotovo je nevjerojatno kako od tada pa do 1980-ih i do povjesničarke umjetnosti Radmile Matejčić nema poznatih tekstova u kojima se slike za riječko kazalište navode kao djela spomenute trojice umjetnika.⁶ Jedino se 1940-ih ponovo spominju u tekstovima uglednoga hrvatskog književnika i novinara Vatroslava Cihlara, koji pak „lijepe slikarje na stropu”⁷ pogrešno pripisuje udomaćenome riječkom slikaru dekorateru Giovanniju Fumiju, koji je u Rijeku stigao iz Venecije 1883. godine i smatran je najznačajnijim slikarom dekoraterom u gradu.

Nakon gotovo stogodišnje šutnje slike su nakratko prepoznate kao vrijedna umjetnička baština, ali i dalje su ostale njezin zanemareni dio. Muzej grada Rijeke izložbom je nastojao dati barem mali doprinos u podizanju svijesti o njihovu postojanju kako među građanima Rijeke, tako i šire, te istaknuti važnost tih slika u kontekstu ne samo lokalnoga već i europskoga kulturnog naslijeđa.

Da bismo djela sačuvali te usporili njihovo propadanje i spriječili oštećenja, najadekvatniji smještaj za njih bio bi onaj u odgovarajućim mikroklimatskim i sigurnosnim uvjetima, ostvariv u muzejskom ambijentu. No razumljivi su i argumenti za njihov povratak *in situ*, pri čemu treba uzeti u obzir i težnju za očuvanjem izvornosti. Bez obzira na ishod odnosno odluku na koji će se način slike

dalje čuvati, Muzej grada Rijeke preuzima obvezu podsjećanja na činjenicu da su braća Klimt i njihov kolega Matsch, kao talentirani učenici bečke Škole umjetničkoga obrta, izvršavajući narudžbu za riječki Teatro Comunale pokazali profesionalni napredak, a Gustav Klimt je svojim trima platnima, iako još uvijek epigonskima, ujedno nadmašio likovnu produkciju većine svojih suvremenika te pojedinim elementima nagovijestio vlastiti autorski prevrat, ali i početak novog razdoblja u povijesti umjetnosti.

Iako se izložbom obrađuju djela sve trojice umjetnika promatrana u cjelini, djela Ernsta Klimta i Franza Matscha zaslužuju biti predmet zasebne publikacije. O njima, kao uostalom i o samom Gustavu Klimtu, još treba provesti mnoga istraživanja, a unatoč tome što ni tada nećemo imati odgovore na sva pitanja, prava je draž sudjelovati u otkrivanju komadića jedne mnogo šire slike.

LITERATURA I IZVORI

1. Cihlar, Vatroslav. „Pred otvaranjem Narodnog kazališta Rijeke. Od skromne drvenjare do narodne opere”. *Riječki list*, Rijeka, 1946., 5.
2. *La Bilancia*, br. 69, 27. ožujka 1885.
3. *La Bilancia*, br. 224, 5. listopada 1885.
4. Pustišek Antić, Deborah (ur.). *Nepoznati Klimt – ljubav, smrt, ekstaza*. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2021.
5. Tietze, Hans. Gustav Klimts Persönlichkeit. Nach Mitteilung seiner Freunde. U: *Die Bildenden Künste. Wiener Monatshefte* 2, sv. 1-2 (1919), 9.

Primljeno: 25. listopada 2021.

THE EXHIBITION “THE UNKNOWN KLIMT – LOVE, DEATH AND ECSTASY”

April 2021 saw the opening in Rijeka Municipal Museum of the exhibition *The Unknown Klimt – Love, Death and Ecstasy*, which highlighted the nine paintings that Gustav and Ernst Klimt and Franz Matsch painted for the theatre in Rijeka. The paintings were actually done in their Vienna studio in 1885, then transported to Rijeka and placed on the ceiling and proscenium arch of what was then called Teatro Comunale. In the same year, they were exhibited in Vienna itself, in the Museum of Art and Industry.

A hundred and thirty six years later the public in Rijeka had the chance to see the paintings in the Municipal Museum, after a two-year-long period of restoration carried out by the Croatian Conservation Institute. The Rijeka pictures were the first signed pictures of the Klimt brothers and Matsch for a public space and tell of three individual painting styles, three self-confident painters and their professional advance. The paintings of Gustav Klimt herald the stylistic revolution soon to occur and the beginning of a new era in art history.